

Quo vadis

Category: Kitapcy, Publisistika, Sözlər

написано kitapcy | 24 января, 2025

Quo vadis QUO VADIS*

Haçanda Osmanlynyň bady gowşamaga başlanda şeýhulyslamlaryň XVI asyrdan başlap döwlet apparatyndaky tutýan orny we täsiri artdy. Soňabaka XIX asyrda Şeriýe nazyry (Şerigat ministri) bolup, ministrler kabinetiniň düzümine-de girdiler.

Din adamynyň täsiriniň artmagy Osmanly döwletiniň yza galyp başlamagyna goşmaça diniň jemgyýetçilik durmuşyny hasam köp eýelemegi we ideologiýalaşmagyň netijesi bilen gutardy. Ýogsam bolmasa:

Tradision gurluş we ösüş döwründe müftileriň pozisiýasy geňeşdarlykdan ybaratdy. Din adamy hukukçy kazylar ýaly güýçli guramaçylyga eýe däl.

Haçanda yza gaýdyşlyk döwrüne girildi welin, osmanly häkimiýeti «halyf» ünwanynam ýyggy-ýyggydan öňe somlamaga başlady. Şeýlelikde teokratik döwlet kwalifikasiýasy orta çykdy. Şol sanda bu:

«Hukuk bilimi» hemme zatdan öň Allanyň kanunyny açmaga çytraşykdy. Hukuk meseleleriniň inçe jikme-jiklikler bilen çözgüde gelinmegi diňe Allanyň eradasyna akyl ýetirmek bilen mümkindi.

Emma... bu yza gaýdyşlyga çäre tapylmady.

Osmanly soňky ädiminde – «Tanzimat» permany bilen başlap, «Yslahat» permany bilen üsti ýetirilen döwürde Ýewropanyň esasyny emele getiren hukuk döwleti we adam hukuklary düşüňjelerine çynlakaý garamak üçin kanunlar çykardy.

Iki permanyňam düýp maksady – dine däl-de, rasionalizme esaslanýan hukuk üýtgeşmelerini girizmekdi. Ahmet Jewdet paşanyň pikirine görä, Ýewropa bilen ykdysady gatnaşyklaryň giňemegi hereket edýän kanunlary ýeterlik däl ýagdaýa getiripdi. Meselem, ýewropalylar hristianlaryň şerigat sudlarynda jogapkärçilige çekilmelerine nägilelik bildirýärdiler.

Ýagny: kanunlara yzygiderli üýtgeşmeleri girizme, kanunlaşdyrma zerurlygyny Osmanla syýasy, medeni we söwda gatnaşyklary mejbur edipdi.

Eýsem 1839-njy ýylds başlan modern hukuk gözlegi-merkezi döwlet düzgüni – 200 ýyla golaý wagtdan soň – şu gün nirä gönükdí?

Hawa, 2021-nji ýyla ýetdik. Birdenem Osmanlynyň yza gaýdyşlyk döwrüne düşdük oturyberdik...

• “ŞEÝHULYSLAM” DÖREÝÄR

Taryhyň dürli döwürlerine seredilende, din we döwlet gatnaşyklarynyň üç aýry formada kemala gelendigini görmek bolýar:

1). Döwlet toparlanmasyna we hukugyna dini düzgünleriň hem-de häkimiýetine din adamlarynyň agalyk etmegi – teokratiýa...

2). Dini toparlaryň we din adamlarynyň döwlete tabyn bolmagy, döwletiň käbir dinlere beýlekilere garanda has köp ýeňillikleri döretmegi...

3). Döwlet we din işleriniň biri-birinden ymykly aýry bolmagy – dünýewilik...

Türkiýe respublikasynyň ýoly 84 ýyllap üýtgemedi. Döwletiň toparlaýyn gurluşy dinden aýrylaşsa-da, diniň dolulygyna döwlet gözegçiliginiň daşyna çykmagy barada mesele orta atylmady. Halkyň wyždan azatlygyny goramak dünýewi döwletiň öňde tutýan ugurlarynyň biri boldy. Dünýewi döwlet başgalaryny öz dini gymmatlyklarynyň penjesine gysmak isleýän her dürli dini akyma garşy garant hökmünde durýardy.

Ine, bu garaýyş häzirki wagt üýtgeýärmí? Çünki ähli dini ynançlara deň göz bilen garamaly adalatyň-hukugyň edara binasynyň dogalar bilen açylmagyny şu perspektiwadan baha bermelimi?

Üçünji maddany terk edip ikinji madda tarap gönükýärismi? Ýa-da bu gidiş birinji madda tarapmy? Özem:

Din işleri ministrliginiň döwlet protokolynda öňki hatara alynmagyny...

Din işler ministriniň sosial mediýa bilen birlikde hemme ugur

babatda fetwa bermesini...

Indi din işleri ministri gatnaşmazdan açylyşyň bolmaýandygyny... Galyberse-de, «Ynanç adam bilen Allanyň arasynda bolmaly; syýasata, söwda, suda aralaşmaly däl» diýip, gowur turuzýarlar» diýmegine nähili düşünmeli? Bu görnetin birinji madda gabatlaşmaýarmy?

Indiki saýlawlarda aslynda ýurdumyza «Teokratiýa gerekmi ýa gerek däl?» referendumyny geçiräýjekmikä? Quo vadis...

• MUNDAN BEÝLÄK MÜMKIN DÄL

Edil Osmanly ýaly ykdysady krizis çuňlaşdygyça häkimiýetler dine-ynanja ýapyşýar.

AKP häkimiýetiniň hususanam soňky bir ýylda taryhy VI asyra çenli uzaýan Aýasofýa muzeýini we Hora monastyryny-Kariýe muzeýini metjide öwürüp, Din işleri ministrliginiň garamagyna bermegi bilen başlan ynanç syýasatyndan medet gözleme prosesiniň düşündirişi näme?

Bärde mesele diňe muzeýleriň metjide öwürilmeginde-de däl, bu ýerlerde Atatürke gönükdirilen gödek sözler aýdylmagyna nähili baha bermeli? Degna degiji jümleleriň häkimiýetiň saýasyna bukulyp aýdylýandygyny kim bilenok?

Renessans-akyl eýýamy bilen birlikde meýdana getirilen adamyň akyl-paýhasyndan dörän uniwersal hukuk kanunlary gaýtadam yslam hukugynyň galypalaryna salynmak islenýärmí?

Diňe beýleki diaspora dinleri däl, mezhep taýdanam häkimiýet hanafy mezhebiniň normalaryny girizip, täze «şeyhulyslamlyk» gurmak isleýärmí?

Dünýewiligi doly diýen ýaly kagyz ýüzünde galan güýçsüz konstitusiýa maddasyna öwürjek bolýarmy? Şeýdibem saýlawlarda üstün çykyp häkimiýetde galaýaryn öýdýärmikä?

Eýsem: bu ykdysady krizisiň dowam edip gidişi bilen häkimiýetde galmasy mümkin däl.

**Quo vadis – Gidiş nirä...*

Soner ÝALÇYN.

«SÖZCÜ» gazetisi, 09.09.2021 ý. Publisistika